

Pixação-katutaide ja taistelu oman merkityksen puolesta

Näkökulma taiteen ja luovuuden mahdollisuuksista hyvinvoinnin edistäjinä

Ella Vihervuori

Syksyllä 2014 katsoin Amir Escandarin ohjaaman dokumenttielokuvan *Tuulensieppaajat (Pixadores)*, joka kertoo Brasiliassa Sao Paolon faveloissa elävistä miehistä ja pixação-katutaidekulttuurista. Pixação-maalauksia tehdään spraymaalilla rakennusten julkisivuihin. Tyypillisesti niitä maalataan korkeisiin ja vaikeasti saavutettaviin paikkoihin, ja miehet kiipeävät tekemään maalauksia jopa 29-kerroksisten talojen seiniin. Itse maalaukset koostuvat merkeistä tai symboleista, jotka muistuttavat salaista kirjoitusta tai koodikieltä. Dokumentti näyttää, että maalauksilla on myös monia merkityksiä niitä maalaaville miehille, pixadoreille.

Dokumentti keskittyy neljän pixadorin elämään, ystävyteen ja keskinäiseen yhteistyöhön. Päähenkilöt Djan, Ricardo, William ja Biscoito ovat ihmisinä hyvin erilaisia. Ryhmän johtaja Djan osaa lukea ja on erityisen kiinnostunut pixação:n poliittisesta merkityksestä. Dokumentti alkaakin hänen sanoillaan: "Maalaukset ovat merkki tyytymättömyydestä". Maali on Djanin mukaan ase sortoa vastaan. William sen sijaan ei osaa lukea, ja hänellä on taustallaan yhteydenottoja poliisin kanssa niin pixação:n kuin huumekaupankin takia. Ricardolla taas ei ole henkilöllisyystodistusta tai virallista osoitetta. Yhteiskunnan järjestelmä ei siis käytännössä tiedosta tai tunnusta hänen

olemassaoloaan. Näistä eroista huolimatta miesten yhteiskunnallinen asema köyhinä favelan kasvatteina on heikko. Niin ikään pixaçãoa ei ympäröivässä yhteiskunnassa hyväksytä, vaan sitä pidetään "vahingon tekemisenä".

Pixaçot ovat eräänlaisia graffiteja, joiden tekemistä voidaan tarkastella taiteena, vaikka pixadorit eivät ole ammattitaiteilijoita. Myös graffitikulttuuriin liitetään erilaisia merkityksiä ja se voidaan luokitella monin tavoin aina ilkeästä taiteeseen (Koskela 2009, 290). Pixadorit itse näkevät maalaukset taiteena tai taiteellisenä prosessina. Täten heidän toimintansa voidaan ymmärtää luovana työnä ja taiteen tuottamisena. Pixação -maalausten tekeminen avaakin yhden näkökulman laajaan kysymykseen siitä, miten taide voi edistää hyvinvointia (hyvinvoinnin käsitteellistyksistä, ks. Ella Vihervuoren artikkeli tässä numerossa). Tässä näkökulmassa keskeinen kysymys on, millainen on katutaiteen merkitys pixadorien hyvinvoinnin kannalta. Kysymystä voidaan lähestyä pixadorien omien kertomusten ja sanojen pohjalta, joita dokumentissa tuodaan esiin.

Pixação-taide on myös poliittista. Se pyrkii kommentoimaan yhteiskuntaa ja vaikuttamaan siihen. Siksi on olennaista huomioida myös, miten pixação-

Puheenvuoro

kulttuuri otetaan vastaan ja miten siitä kerrotaan laajemmalle yleisölle. Tällöin fokus kääntyy esimerkiksi Tuulensieppaat-dokumenttiin eli taiteeseen, joka tuo pixadorien elämän lähemmäs ihmisiä, joita pixação-kulttuuri tai faveloiden elämä ei suoraan kosketa. Voidaan pohtia, voiko elokuva edistää toisaalta pixadorien ja toisaalta elokuvan katsojien hyvinvointia. Keskeistä on kuitenkin kysyä, millainen merkitys luovalla toiminnalla on pixadoreille, ja miten se kytkeytyy osaksi heidän hyvinvointiaan ja elämänlaatuaan. Toisin sanoen miten taiteellinen tekeminen vaikuttaa pixadorien tuntemuksiin oman elämänsä tarkoituksesta ja mielekkyydestä sekä asemastaan yhteiskunnassa.

Kaupunkimaantieteilijä Hille Koskela on tuonut esiin, miten nyky-yhteiskuntaamme leimaa pelon ja ulossulkemisen kulttuuri. Pelon seurauksena halu vetää rajoja meidän ja muiden välille kasvaa, ja turvallisuudella perustellaan eristäytymistä ja tilallisia rajanvetoja, joissa esimerkiksi marginaaliryhmät ja vähäosaiset voidaan sulkea niin tilallisesti kuin sosiaalisesti yhteisön ulkopuolelle. Eristäytyminen ja tilallinen ulossulkeminen on erityisen voimakasta Etelä-Amerikassa, jossa varakas valkoinen väestö vetäytyy aidattuihin ja rankasti vartioituihin ”turvaghettuihin”. (Koskela 2009, 39–41, 194–195.)

Kamppailua oikeudesta kaupunkitilaan kuvastaa Koskelan mukaan myös taistelu graffiteja vastaan. Tekijöilleen graffitit puolestaan merkitsevät usein tilan haltuunottoa ja taistelua oman olemassaolon puolesta (mt., 293). Pixaçãon merkitys tekijöilleen kietoutuu erottamattomasti näihin teemoihin. Pixadorit tuovat esiin, miten pixaçãon tarkoitus on rikkoo normeja ja tulla torjutuksi. Tätä tavoitetta kuvastaa hyvin Ricardon tunne siitä, että pixaçãon aiheuttama viha on parempi kuin välinpitämättömyys. Pixaçãon kautta yhteiskunnasta ulossuljetut tai näkymättömät saavat tunnustuksen olemassaololleen, huolimatta siitä, että tämä toteutuu ennemmin vihan kuin hyväksynnän kautta.

Toisaalta pixação on herättänyt myös positiivista huomiota ja kiinnostusta. Dokumentissa kuvataan, kuinka pixadorit kutsutaan Berliinin taidebiennaaliin. Matkaa varten Ricardo hankkii itselleen virallisen henkilöllisyystodistuksen, mikä on hänen elämänsä ylpein hetki. Myöhemmin Ricardo kertoo, miten hän haluaa osoittaa pienelle pojalleen, että favelan kasvatit eivät ole pahoja toisin kuin yhteiskunta antaa ymmärtää, ja että on tärkeää seurata omaa polkuaan ja unelmiaan. Tämän unelman sisältö ei tule erityisen selväksi, mutta pixação vaikuttaa tarjoavan tekijöilleen ainakin yhden mahdollisuuden olla jotain muuta kuin näkymätön ja paha slummien kasvatti.

Oman olemassaolon ja sen merkityksen vahvistaminen tai löytäminen, joka tekee pixaçãosta merkittävää tekijöilleen, on keskeistä myös monissa taidelähtöisissä ja hyvinvointia edistävässä projekteissa. Cecilia von Brandenburg on pohtinut, taide voi edistää hyvinvointia lisäämällä yhteisöllisyyden tunnetta, tasa-arvoa ja toisten ihmisten kohtaamista. Hän tuo kuitenkin esiin, miten tärkeää on taiteen yhteiskunnallinen kriittisyys, jota ei voi ulkoapäin antaa. Motivaation tulisikin lähteä taiteilijasta itsestään myös hyvinvointityössä. Kriittisyytensä ansiosta taiteella on mahdollisuus luoda uudenlaista sosiaalista tilaa sekä vastarintaa hallitsevia järjestelmiä kohtaan, mitä esimerkiksi juuri graffititaidete ilmentää. (von Brandenburg 2012, 244, 247, 254–255.)

Taidelähtöisen hyvinvointityön tavoitteena on usein myös syrjäytymisen estäminen ja oman arvon löytäminen (Bardy 2012, 38). Pixação-taiteita ei kuitenkaan voida suoraan yhdistää taidelähtöiseen hyvinvointitoimintaan, sillä maalausten tekeminen on lähtöisin juuri pixadoreista itsestään, eikä sillä myöskään ole laajempaa yhteiskunnallista hyväksyntää. Pixaçãon avulla ei siis pyritä torjumaan syrjäytymistä, vaan sitä voi pitää jopa syrjäytymisen oireena. Kuitenkin on kiinnostavaa pohtia, miten pixação toimintana on myös voimauttavaa tekijöilleen. Se ei siis ole ainoastaan poliittista vastarintaa, vaikka nämä teemat väistämättä koskettavat toisiaan.

Dokumentissa Ricardo kertoo, miten hän kiivetessään korkealle ja maalatessaan merkkejä talojen seiniin tuntee itsensä vapaaksi. Tuo hetki on vain hänen, eikä hän pelkää putoamista. Hän pelkää ainoastaan, että putoamisen seurauksena hän ei enää näkisi rakkaitaan. Tärkeää pixaçãossa on myös tekeminen itsessään, eli maalaaminen. Se on tekijöilleen, kuten Djan toteaa, rakkautta. Tästä rakkaudesta seuraa myös mahdollisuus tuntea itsensä vapaaksi, toteuttaa itseään sekä nähdä oma identiteetti ja merkitys uudella tavalla. Vapauden tunne, hetkessä eläminen ja elämän merkityksen näkeminen ovat kaikki teemoja, joista keskustellaan taiteen hyvinvointivaikutusten yhteydessä.

Eleanora Belfiore ja Oliver Bennett tuovat esiin, että taiteen terapeutin merkitys yksilön elämässä seuraa muun muassa siitä, että taiteen tekeminen on kokonaisvaltaista tekemistä ja kokemista. Siihen liittyy myös ajallinen ulottuvuus, täydellinen hetkessä eläminen, erotuksena ajan kuluttamiselle, jota leimaavat ainainen kiire ja tylsistyminen. (Belfiore & Bennett 2008, 97–99.) On vaikeaa dokumentin pohjalta sanoa, kuvastaako faveloiden elämää juuri kiire ja tylsistyminen. Joka tapauksessa dokumentti näyttää, että elämä faveloissa on

kovaa. Siihen sisältyy paljon työntekoa pienenkin toimeentulon saamiseksi, ja yhteiskunnan marginaalissa eläminen tuntuu usein raskaalta. Maalaaminen ja siihen liittyvä jännitys antavatkin pixadoreille hetkellisen vapauden arkipäivän kovuudesta ja toisaalta muistuttavat, mikä elämässä on tärkeää.

Vapauteen liittyy myös mahdollisuus ilmaista itseään. William kertoo, että koska hän ei osaa lukea, ovat kaupungin seinät hänen kirjojaan. Pixaçãon kautta hän ilmaisee tunteitaan ja purkaa vihaansa. Itseilmaisua pidetään tärkeänä osana taiteen tekemiseen liittyvää hyvinvointia, sillä se auttaa kanavoimaan omia tunteita ja sisäisiä konflikteja (mt., 106). Pixação on vastarintaa oman merkityksen puolesta, minkä kautta pixadorit voivat nähdä itsensä ja oman identiteettinsä toisin. Tähän kietoutuu yhteiskunnan huomio niin hyvässä kuin pahassa. Pixação-taiteen tavoitteleva viha tekee pixadoreista näkyviä ja antaa heille mahdollisuuden osallistua yhteiskuntaan sekä ilmaista tyytymättömyytensä. Vaikka pixadorit eivät halua teoilleen hyväksyntää, he haluavat tulla nähdyiksi.

Dokumentti kuvaa todellisuutta, jossa pixaçõta tai sen tekijöitä ei hyväksytä. Kiinnostavaa on kuitenkin kysyä, miten dokumentti esittää pixadorit; ovatko pixadorit taiteilijoita vai vahingontekijöitä, tavallisia ihmisiä vai pelottavia toisia?

Marjatta Bardy katsoo, että taiteen avulla voidaan välittää ja syventää tietoa. Hän lähestyy kysymystä erityisesti Gregory Batesonin mielen ekologia-käsitteen kautta. Batesonin mukaan mielellä on universaali tarve koskettua, ja koskettumisen avulla mielen kerrokset ovat liikkeessä ja avoimia muutokselle. Koskettumiseen sisältyy myös eläytymisen mahdollisuus, joka on olennainen osa taiteen ja tiedon suhdetta. Taiteen kautta tieto vastaanotetaan eläytymisen ja siitä seuraavan syvemmän ymmärryksen ja myötätunnon välityksellä. Myös elokuvalla on mahdollisuus luoda näille puitteet, sillä se esittää ihmiset inhimillisinä ja vajavaisina olentoina. (Bardy 2012, 30–31, 33–34, 36–37.)

Bardy puhuu erityisesti fiktiosta erotuksena dokumentille, mutta tästä huolimatta hänen luonnehdintansa soveltuvat hyvin myös Tuulensiippaajat-dokumenttiin. Päähenkilöt ja heidän elämänsä esimerkiksi esitetään melko luontevasti ja välittömästi. Vaikka elämä favelassa on raskasta ja erilaista omaan elämämpiiriimme verrattuna, heidän kertomuksensa eivät vaikuta etäisiltä tai oudoilta; sen sijaan ne herättävät tunteita, myötätuntoa ja avoimuutta

erilaisuuden kohtaamiseen. Kuten aiemmin toin esiin, Etelä-Amerikassa pelko on osaltaan johtanut vähävaraisten ulossulkemiseen yhteiskunnasta. Linnoittautuminen ja eristäytyminen eivät kuitenkaan ole vähentäneet pelkoa, vaan lisänneet sitä (ks. esim. Koskela 2009, 195). Voisiko ymmärrys ja myötätunto sitten vähentää pelkoa? Kysymykseen vastaaminen vaatisi paljon lisää pohdintaa, mutta Bardyn (2012, 43) toteamus ”demokratiaa ei ole ilman myötätuntoa” tuntuu tässä yhteydessä hyvin osuvalta.

Edellä esitetyt pohdinnat avaavat laajempaa kysymystä taiteen hyvinvointivaikutuksista tietyn ihmisryhmän ja taidemuodon kautta sekä antamalla äänen niille, jotka tätä taidetta tekevät. Aihe on hyvin laaja, mikä avaa jatkopohdintoja moniin suuntiin. Esimerkiksi pixaçõn yhteisöllisyyttä luova voima pixadorien keskuudessa olisi tärkeä ja kiinnostava aihe, sillä pixaçõ-kulttuuriin sisältyy useita sääntöjä ja merkityksiä, jotka vahvistavat tekijöiden yhteenkuuluvuuden tunnetta. Kulttuurin vahva sukupuolittuneisuus ehdottaa aiheen kiinnostavuutta myös maskuliinisuuksien tarkastelun näkökulmasta. Toinen tärkeä kysymys koskee sitä, miten taide, kuten elokuva pystyy välittämään tietoa ja osaltaan vaikuttamaan hyvinvointiin. Yhtäältä tulisi keskittyä siihen, millaisin keinoin elokuva kykenee vaikuttamaan ihmisiin ja toisaalta, millaisia tunteita elokuva on herättänyt laajemman yleisön keskuudessa ja miten se voi synnyttää kulttuurisia rajoja ylittävää ymmärrystä.

Pixação-taiteen ja taidelähtöisten hyvinvointiprojektien rinnakkainasettelun pohjalta voidaan kiteyttää todeta, että taide ja luova toiminta voivat edistää hyvinvointia. Ne voivat tarjota ihmisille keinoja ilmaista itseään, katsoa maailmaa ja itseään uudesta näkökulmasta sekä vaikuttaa vähintäänkin subjektiivisen kokemuksen tasolla ihmisten yhteiskunnalliseen asemaan. Puhuttaessa taiteen hyvää tekevästä vaikutuksesta on huomioitava, kenen hyvinvoinnista lopulta puhutaan, sekä muistettava, että luovuus ja tekeminen voivat lähteä myös tekijästä itsestään, jolloin ne eivät välttämättä vastaa yhteiskunnan asettamia normeja. Yhteiskunnallisia projekteja toteutettaessa kohderyhmän oman näkökulman huomioiminen on oleellista, mikä pätee myös silloin, kun hyvinvointia pyritään edistämään taiteen keinoin.

Lähteet

Bardy, Marjatta (2012) Taide, tiede ja myötätunto - fragmentteja suurista suhteista. *Synteesi* 3, 29–47.

Belfiore, Eleanora & Bennett, Oliver (2008) *The Social Impact of the Arts: An Intellectual History*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

von Brandenburg, Cecilia (2012) Taiteen hyödyntämisestä hyvinvoinnin edistämiseksi. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo & Hannu Salmi (toim.) *Terveyttä kulttuurin ehdoilla: Näkökulmia kulttuuriseen terveydentutkimukseen*. Turku: k&h, Turun yliopisto, Kulttuurihistoria.

Koskela, Hille (2009) *Pelkokierre*. Helsinki: Gaudeamus.

Tuulensieppaajat (Pixadores) (2014). Ohjaus Amir Escandari. Tuotanto Eesti Rahvusringhääling, Fridthjof Film & Helsinki Filmi Oy. Kesto: 93 min.